

Більчук Н.Л.
ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР САМОТНОСТІ:
САМОТНІСТЬ ЧИ ОДИНОКІСТЬ
(за твором С. К'єркегора «Найнещасливіший»)

Статтю присвячено теоретичному аналізу проблеми самотності. Традиційно самотність визначається як гостре відчуття порушення соціальних зв'язків, що свідчить про кризу духовності. Детальний аналіз філософського есе С. К'єркегора «Найнещасливіший» дозволив виділити особливий, екзистенційний вимір самотності. Такий вимір суттєво відрізняється від різних проявів самотності соціальних вимірів, що зумовлює необхідність визначення його як самостійного поняття філософської рефлексії - самість.

Ключові слова: самотність, самотність, духовний світ особистості, повнота буття, екзистенційний вимір самотності.

Бильчук Н.Л. Экзистенциальное измерение одиночества: одиночество или одиночество (по произведению С. Кьеркегора «Найнесчастнейший»). В данной статье представлен анализ проблемы одиночества. Традиционно, одиночество рассматривается как форма самосознания, свидетельствующая о разрыве основной сети социальных связей и отношений, характеризующая кризис духовного мира личности. Анализ философского эссе С. Кьеркегора «Несчастнейший» позволил выделить экзистенциальное измерение одиночества, которое существенно отличается от социальных измерений данного феномена и обозначить его как «одиночество».

Ключевые слова: одиночество, одиночество, духовный мир личности, экзистенциальное измерение одиночества.

Bil'chuk N.L. Existential measurement of loneliness (on Kierkegaard's essay «Most unfortunate»). This article is the attempt of analysis of loneliness' problem from the points of its different understandings. Existential understanding of loneliness was added as characterizing the individual aspect of personality's spiritual world.

Keywords: loneliness, understandings of loneliness, personality's spiritual world.

Актуальність теми дослідження. Співвідношення між суспільством, класом чи групою та окремим індивідом, особистістю завжди займали вагоме місце у філософській рефлексії. Ще з часів древньогрецької філософії однією із дефініцій людини було визначення її як «соціальної тварини». Тому й одним з найстрашніших покарань вважалось виключення індивіда з суспільства, вигнання чи остракізм, а найбільшим нещастям - опинитися «поза полісом», адже поліс - це не тільки держава, але й, передусім, товариство. Кожна людина прагне бути щасливою, а вагомою складовою щастя є включення до соціально значимої групи. Тому така велика увага приділяється міжособистісному (відношенню людини з такими

самими), соціальному (відношенню з товариством), культурному (співпричетність до загальних цінностей, традицій) відношенням. Порушення будь-якого з цих відношень викликає незадоволення людини власним життям. Але ж сутність особистості складає не тільки соціальний аспект, але й індивідуальний. Тоді чому всі зусилля людини направлені на пошук зв'язків з оточуючими, на прагнення визнання з боку суспільства чи групи? Чому така велика увага приділяється лише зовнішнім проявам людського буття (слова, поведінка, зовнішній вигляд)? Тому що порушення зв'язків із такими самими, товариством чи то суспільством взагалі, невключеність до соціального буття викликає почуття самотності.

Вважається, що найстрашнішою для людини є смерть, адже вона припиняє будь-які прагнення, сподівання; це кінець будь-якого шляху; це повна відсутність свідомості, адже саме свідомість складає суттєвіш} відмінну рису людства. Та діти не страхаються смерті, бо не розуміють її, натомість дуже жахаються самотності. Страх перед самотністю супроводжує людину протягом усього життя. Лише вірогідність бути самотнім, сама думка про неї лякає більше, ніж злиденність, хвороби і навіть смерть. Відомо чимало прикладів, коли людина добровільно чи свідомо позбавляється багатства, здоров'я, а добровільний вихід із життя такий поширений, що становить особливу проблему цілої низки наук. Але добровільна, свідомо самотність викликає щонайменше подив. І тут не враховуються монахи-відлюдники, чиє усамітнення є розривом зв'язків з марним, суєтним світом задля присвячення всієї повноти власного буття Богові та спілкуванню з ним (вони відчують себе щасливими). Мова йде про тих, кого гостре відчуття самотності супроводжує все життя та не залежить від оточуючого світу: родини, друзів, визнання у суспільстві...

Постановка проблеми. Взагалі проблема самотності привертає найбільшу увагу психологів та соціологів. Не зважаючи на те, що вивчення цього феномена займаються науковці з різних галузей суспільно-гуманітарного знання, ці дослідження мають однобічний та недостатній характер, тому самотність потребує свого подальшого аналізу. Існують різні концепції відносно причин, проявів та методів подолання відчуття самотності у людини, та всі вони стосуються соціального аспекту особистості. Методи лікування самотності зосереджені на виявленні тієї сфери буття людини, порушення зв'язків у якій викликає це відчуття. Слабкість методологічної бази цих концепцій полягає у тому, що самотність розглядається як патологія, глибоко захвороба, яку важко розпізнати, але можна та необхідно лікувати [3]. Але відчуття самотності виникає (більш-менш) у будь-якої людини, вона притаманна цілим групам та поширюється у певних суспільствах чи навіть епохах, а тому це не просто хвороба і навіть не епідемія. Історії відомі приклади, коли людина добровільно відштовхує від себе оточуючих, щоб гостріше відчути це почуття відокремлення, усамітнення, відлюдності. Це нашоє на думку, що самотність має не тільки рушійну, але й креативну, утворювальну силу. Саме роль та місце самотності у *формуванні* духовного світу особистості дотепер вивчена недостатньо. Тому самотність як особлива форма самосвідомості особистості потребує більш детального філософського аналізу. Щоб відокремити самотність як феномен суто філософського аналізу від інших (соціально-психологічних) концепцій розгляду цього феномена, доцільно визначити її як самостійне поняття, що буде сприяти його теоретичному аналізу та визначенню сутнісних ознак.

Більчук Н.Л. ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР САМОТНОСТІ: САМОТНІСТЬ
ЧИ ОДИНОКІСТЬ (за твором С. К'єркегора «Найнещасливіший»)

Розробленість теми дослідження. Виникаючи у філософів різних епох (Августин, Лейбніц, Кант, Фіхте, Ніцше, Адлер тощо), проблема самотності стала «візитною карткою» філософії екзистенціалізму¹. Саме звернення до набутоків цих філософів дозволило додати ще один вимір самотності - *екзистенційний*. Про таку самотність писали філософи (М. Бердяєв, В. Розанов), протиставляючи її не соціалізації суб'єкта, не прагненню бути часткою якоїсь загальної групи та, навіть, не спілкуванню; вони відшукували для такого само-відчуття новий термін, прагнучи більш чіткого його теоретичного обґрунтування. Сучасні дослідники (Б. Міюскович, В. Нечаєв, Л. Колісникова) також наголошують на необхідності визначення самотності екзистенційного виміру як самостійного феномена філософської рефлексії, відокремлення його від самотності соціальних вимірів з метою подальшої розробки та теоретичного обґрунтування. Вперше яскравий аналіз самотності екзистенційного виміру надає не тільки творчість, а й саме життя Серена К'єркегора. Він належить до тих одиничних філософів, які досконало володіють методом парадоксального філософування. У своїй коротенькій, але яскравій роботі «Найнещасливіший» він аналізує стан та класифікує тих людей, які вважають себе нещасними. Розглядаючи різні прояви нещасливих людей, С. К'єркегор у такий спосіб звертається до проблеми самотності екзистенційного виміру.

«Десь у Англії, як відомо, повинна бути, могила, знаменна не чудовим пам'ятником або сумними околицями, а лаконічним написом - «Найнещасливіший»- так починає С. К'єркегор свою розповідь. Такий напис викликає бажання більше дізнатись про життя людини, що похована під ним, «спуститись до неї у могилу та розпочати бесіду. Але цей напис такий багатозначний!..» [1].

Невідомо, що більш приваблює до цієї могили: зацікавленість, співчуття або бажання відчутти, що комусь було (є) гірш за тебе. Та кажуть, що могилу розрили, і труна виявилась порожньою. Може, душа цього нещасного не знайшла спокою навіть у могилі і знову безпритульна блукає по світу. А може, така людина ще не знайдена, така, «на яку скорботи оточують у житті, скорботи супроводжують у могилі». А якщо це так, то має сенс пошукати її; «бо, як туга віруючих прагне до гроба Святого, так нещасних тягне на захід, до цієї порожньої домовини, і колсен переконаний, що вона призначена йому».

С. К'єркегор збирає всіх (і мертвих, і живих), «які не мислять, не говорять афористично, але живуть афористично, відторгнуті, як афоризми у житті», які поза спілкуванням з іншими, сторонні їх радощам та печалям, які, немов самотні птахи, зібралися один-єдиний раз разом, які не вірять нічому, крім нещастя, збирає всіх самотніх та нещасних. На його заклик зібрався чималий натовп Εορπαρα-veχραivot²⁰ і філософ розпочинає парадоксальні, некласичні роздуми на некласичну тему: хто такий *найнещасливіший*.

Усі люди прагнуть бути щасливими ..., тому так багато тих, хто вважає себе нещасним. Але ж серед них необхідно визначити найнещасливішого, а тому треба з'ясувати чіткі його ознаки, щоб поділити та класифікувати усіх нещасних. Насамперед, вважає С. К'єркегор, необхідно відпустити тих, хто вважає, що смерть - найбільше нещастя, адже смерть є кінцем усього, у тому числі й стражданню, адже тих, кого скорботи, печалі супроводжують у житті, не лякає смерть, бо їм відомо більше нещастя - нещастя жити. Їх біль такий, що навіть *смерть* їх не жахає, бо є припиненням страждання, вона є загальним *щастям* усіх людей.

²⁰ Умираючі разом, співтовариші в смерті (грец.).

Натовп порідшав, але залишилось чимало тих нещасних, які не жахаються смерті, і С. К'еркегор продовжує свої «пошуки». Хто ж такі «нешасні»? Які ознаки вони мають? Нещасний - це той, «чий ідеал, чий сенс буття, чия повнота свідомості, дійсна сутність так чи інакше лежить *поза ним*. Нещасний завжди відторгнутий від самого себе, ніколи не злитий із самим собою» [1]. Відомі три темпоральні виміри буття: минуле, теперішнє та майбутнє. Якщо нещасним є той, хто не злитий із самим собою у нинішньому часі, то він повинен знаходити реальність та повноту власного буття у минулому чи майбутньому.

Людина, чиї погляди націлені у минуле, знаходить реальність буття у спогадах, а ті, хто живуть майбутнім - у сподіваннях. Та хто з них більш нещасний? Чи є серед них *найнещасливіша* Людина, яка живе лише спогадами, є нещасною, бо не відчуває повноти свого сучасного життя, не злита із власною сутністю; те ж стосується людини, яка живе сподіваннями. Відмінність між ними полягає у тому, що минуле вже було, а майбутнє ще не настало і, з цієї точки зору, майбутнє ближче до теперішнього, ніж минуле, тому що воно може прийти. Людина, яка живе надією, не відчуває такого болю, як людина, що живе спогадами, тому *найнещасливішого* необхідно шукати серед тих, хто живе минулим.

Так, ці люди - нещасні, але не повною мірою, бо вони все ж таки *живуть* (у спогадах чи сподіваннях), тому серед них не знайдеш *найнещасливішого*.

Та якщо уявити собі людину, яка хоче сподіватися на таке майбутнє, яке ніколи *не стане* для неї реальністю, або людину, яка згадує минуле, яке ніколи *не було* для неї реальністю, то перед нами постають дійсно нещасні. Так С. К'еркегор синтезує два типи нещасливих і з'являється новий образ: людина, яка не може жити сподіваннями, бо вони ніколи не здійсняться, і не може жити спогадами, бо і там не було реальності буття. Так, наприклад, можна уявити собі людину, яка прожила життя, але не відчувала радощів, насолоди від нього, не звертала уваги на значення окремих подій, і тільки перед смертю осягнула всю марність такого буття; вона прагне пережити все спочатку, але це неможливо, вона прагне згадати події у їх значенні, але немає чого згадувати.

Але і це не *найнещасливіша* людина. Багато серед тих, кого «зібрав» біля себе С. К'еркегор, занадто пізно зрозуміли марність та неповноту власного буття. Тоді «маестро С. К'еркегор» пропонує ще один образ, який також поєднує нещасливих «людей минулого» та «людей майбутнього»: це людина, надії якої ніколи не здійсняться, бо те, на що вона *сподівається*, знаходиться у *минулому*, а те, що постійно *згадує*, є лише її *сподіванням*. У такої людини все навпаки: те, на що вона сподівається лежить позаду, у минулому, те, що вона має згадувати, знаходиться у майбутньому. Отже, спогади перешкоджають їй жити надією, а надія заважає жити спогадами. У повсякденному житті вважається, що вона при розумі, але якщо вона розповість про свій стан, її оголосять божевільною. Від розуміння цього дійсно можна втратити глузд, але людина не божеволіє - і в цьому найстрашніше її нещастя...

Та все це холодне, раціональне теоретизування, за яким скритий біль кожної окремої особистості, живої істоти. Туман холоднокровного, байдужого голосу розуму розсіюється, і перед зором постає плетениця людей, чиї страждання не підлягають ніякому дискурсивному аналізу, через те що від цього їх біль не зменшується. Ось нещасний Едіп та Антігона - занедбані та прокляті усіма. Ось юна дівка, яку зрадив коханий; вона не може повністю осягнути своєї втрати, бо кохала його понад усе; вона не може жити у теперішньому, бо втратила те, чому сама дала

Більмук Н.Л. ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР САМОТНОСТІ: САМОТНІСТЬ
ЧИ ОДИНОКІСТЬ (за твором С. К'єркегора «Найнещасливіший»)

життя, те, що складало повноту всього її буття; вона, як Ніоба, скам'яніла від свого горя. Ось Іов - один з улюблених біблійних героїв С. К'єркегора. Він втратив усе, але не одразу, а поступово: «бо Господь дав, Господь і забрав». Навіть друзі та дружина своїми раціональними поясненнями тільки погіршують його становище, бо не можуть збагнути його нещастя. Він втратив усе ..., але ж він мав усе ... Він дійсно нещасний, але чи *найнещасливіший*?

А ось і блідий юнак, який отримав те, що робить його зараз нещасним, натомість, якби він це мав раніше, він був би найщасливішою людиною. Здається, цей образ намальовано з натури..., немов С. К'єркегор описує самого себе; і потайки розкриває найбільшу таємницю свого життя. Відомо, що найсуттєвішою подією його життя було кохання до Регіни Ольсен, а найнезрозумілішою - розрив заручин із нею. Саме з цієї події починається творчий шлях філософа. Про причини цього вчинку досі сперечаються дослідники життя та творчості філософа, та й сам С. К'єркегор прагнув їх збагнути. У своєму щоденнику через декілька років він записав: «Якби у мене була віра...».

Саме брак віри змусив його зректися коханої та не дозволив насолодитися повнотою життя з нею. Тому через усі його твори червоною стрічкою проходить релігійна тематика: пошуки та осягнення сутності віри. Ось чому з'являється ідея про «повторення», адже для Господа «немає нічого неможливого». С. К'єркегор сподівається, що Господь поверне йому Репну Ольсен, так само як Він повернув Аврааму улюбленого сина, який був надією та сенсом всього його життя. Філософ шукає та знаходить віру, але це не може повернути йому коханої людини. Це в *його житті* все навпаки: надія - у минулому, а спогади - у майбутньому. Це він мав би збожеволіти від страждання, натомість продовжує жити та творити.

Та шуканий образ *найнещасливішого* з'являється несподівано, у притаманному С. К'єркегору парадоксальному вигляді. Цей образ наповнений метафорами та протиріччями. *Найнещасливіший* - це *найщасливіший*. Здається, що сам пошук захоплював філософа більше, ніж знахідка. *Найнещасливіший* (чи найщасливіший) має так багато протилежних ознак, що видається таким, який охоплює в собі всі можливі людські сутності, всі можливі відношення з оточуючими. Та йому однаково, чи будуть його усі любити, шукати у нього втіхи та спасіння, слухати кожне його слово та вірити, що він може зробити їх щасливими, чи, навпаки, ніхто не буде розуміти, визнавати, співчувати або любити його. Йому все це байдуже, він «сторонній» світові, йому підходять будь-які стосунки та відношення з оточуючими, будь-яке існування. У такому парадоксально змальованому образі не можна визначити, що становить його найбільше нещастя чи найбільше щастя. Він дійсно найщасливіший, бо не відчуває ніякого нещастя; він найнещасливіший, бо не знає ніякого щастя. Його взагалі ніщо не хвилює, він нічого не знає, не відчуває, нічого не прагне. Він не має усвідомленого буття, бо не має і власної сутності.

Різних людей зібрав маестро К'єркегор. Філософ не просто малює образи нещасливих, але класифікує та визначає різні типи таких особистостей. Усіх поєднує те, що вони нещасні, а, до того ж, гостро відчувають *самотність*. Як відомо, самотність - це відчуття розірваності життєво важливих для людини зв'язків. Ці зв'язки різноманітні, тому розрізняють різні типи (виміри) самотності. Різні види «нещасливих людей», визначені С. К'єркегором, співпадають з різними вимірами самотності. Самотність *міжособистісного* виміру розкрита через образи людей, у яких порушено зв'язки з друзями, коханими, родиною тощо. Самотність *трансцендентного* (космічного) виміру представлена в образі юнака, який «шукав

страдництва», відчував власну долю як Долю людства; він прагнув змінити увесь світ, однак повсякденність виявилась занадто важкою для нього, його мрії зникли, його душа розбита, а дух зламанний. Виділяє С. К'єркегор і самотність *культурного* виміру через образи Едіпа, Антігони, Іова, у яких порушились зв'язки з традиційними цінностями та загальноприйнятими поглядами. Кожен з них гостро відчував неповноту власного буття через розрив зв'язків з оточуючим середовищем, з іншими людьми, із соціумом.

Але всі ці виміри самотності стосуються соціального, суспільного аспекту особистості, а їх прояви, як вважає більшість дослідників цього феномена, свідчать про кризу духовності. У такому розумінні, самотність - це таке самовідчуття, якого необхідно позбавлятися шляхом знаходження свого місця у соціумі. Але ж чому герої С. К'єркегора не звертаються до такого простого виходу? Чому жоден з них не прагне позбутися свого становища через встановлення зв'язків із іншими, через входження до іншої групи, через визнання соціумом, тобто через налагодження зв'язків із оточуючим світом? Що важливого знайшли вони у своєму становищі, чого не хочуть позбутися?

Відповідь на усі ці запитання краще за всіх надає сам С. К'єркегор, «блідий юнак», який живе «навіпаки». Розрив з щиро коханою людиною - це добровільне, усвідомлене приречення себе на страждання. Це був тільки перший, найболючіший крок, яким С. К'єркегор відштовхнувся від себе усіх оточуючих людей, усе товариство, увесь світ. За цим кроком було інше: критичне ставлення до загальноприйнятих цінностей та поглядів, нападки на авторитети, прагнення віднайти власні методи та об'єкти філософування. Усе це лише підкреслювало та загострювало відчуття самотності, але такої самотності, якої він сарі прагнув; прагнув, тому що саме у такий спосіб можна *збагнути й усвідомити власну сутність*. Ось чому його герої залишаються нещасними та самотніми, бо так розкривається, хто вони є насправді.

Самотності, яку вони відчувають, не можна позбутися; вона метафізично, апріорно притаманна кожній людині, але тільки духовно розвинена особистість може її збагнути. Це самотність екзистенційного виміру, самотність, яка так знайома багатьом філософам. В. Розанов називає її «усамітненням», а М. Бердяев протиставляє «об'єктивації». Про неї писали М. Гайдеггер та Ж.-П. Сартр. Прагнення збагнути власну сутність змусило С. К'єркегора відмовитись від кохання; а бажання висловити її створило яскраву, творчу особистість, неперевершеного «майстра парадоксів» - філософа С. К'єркегора. Отже, цей особливий вимір самотності (екзистенційну самотність) можна визначити як *одинокість* [4]. Кожна людина має індивідуальну та неповторну сутність, яка не може бути повністю розкрита ніякими проявами, ніяким існуванням. Необхідно відокремлювати *самотність* як феномен соціального буття людини від *одинокості* як поняття філософської рефлексії, що стосується індивідуально-екзистенційного аспекту внутрішнього світу духовно розвинутої особистості. *Самотність* - це комплексне відчуття розриву соціальних зв'язків, що може призводити до кризи та руйнування духовного світу особистості. Натомість *одинокість*, як гостре відчуття різниці між власною сутністю та існуванням, це постійне трансцендування, вихід за межі самого себе і постійне повернення до власної сутності [4]. *Одинокість* є необхідною умовою створення та осягнення власного внутрішнього світу та будь-якої творчості. Таким чином, якщо самотність може носити руйнівний характер, то *одинокість* має креативну силу.

Загрійчук І. Д. СУПЕРЕЧЛИВА ПРИРОДА НАЦІОНАЛЬНОГО:
через кризу до відродження. Роль особистості

Література:

1. Кьєркегор С. Несчастнейший // www.kierkegaard.newmail.ru.
2. Кьєркегор С. Страх и трепет // www.kierkegaard.newmail.ru
3. Миускович Б. Одиночество: междисциплинарный подход / Лабиринты одиночества. - М: Прогресс, 1989.
4. Одиночество и одиночность // planeta.rambler.ru/users/netschaew/8215i81.html

© Більчук Н.Д., 2010